

УДК [336.02:368.914](477)
JEL I38, G23

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2020.58.0.5820>

ПРО ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Наталія Зеленко¹, Василь Зеленко²

¹Національний університет «Львівська Політехніка»,
79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12
Nzelenko25@gmail.com

²Львівський національний університет імені Івана Франка,
79008, м. Львів, вул. Коперника, 3
vasylzelenko@gmail.com

Анотація. У даній статті авторами обґрунтовується необхідність подальшого реформування національної системи недержавного соціального страхування в Україні шляхом ґрунтовного аналізу її фінансового механізму. Метою статті є комплексний аналіз складників фінансового механізму недержавного соціального страхування в Україні (процесів формування, використання та резервування цільових коштів; методів та важелів; відповідного забезпечення), а також надання висновків та рекомендацій щодо його подальшого удосконалення. Авторами використовуються такі методи дослідження: аналіз (при дослідженні окремих складників фінансового механізму), синтез (при здійсненні узагальнень результатів дослідження формування фінансового механізму), наукове абстрагування (враховано лише окремі чинники зовнішнього та внутрішнього середовища досліджуваної системи). У роботі використовується економічний та інституціональний аналіз, оскільки досліджені джерела є насамперед аналітичними документами, науковими публікаціями та нормативно-правовими актами.

Авторами подано дефініцію фінансового механізму недержавного соціального страхування. У перелік досліджуваних елементів увійшли: доходи, видатки, резерви, фінансові методи та важелі (планування та прогнозування, інвестування, кредитування, стимулювання, відповідальність, оподаткування, трансферти) та відповідне забезпечення (інформаційне, нормативно-правове та організаційне) фінансового механізму недержавного соціального страхування. Проведено порівняльний аналіз елементів фінансового механізму (та діяльності загалом) організацій, які надають послуги з недержавного соціального страхування. Результати роботи вказують, що підвищення рівня соціальної захищеності громадян в Україні можливе лише за комплексного удосконалення досліджуваного фінансового механізму. Зроблено висновок про необхідність подальших досліджень обраної проблеми, особливо – досвіду країн партнерів.

Ключові слова: фінансовий механізм, методи, важелі, недержавне соціальне страхування, страхові та пенсійні внески, фонд оплати праці, учасник, страхова компанія, недержавний пенсійний фонд.

Постановка завдання. У сучасних умовах постійного реформування соціально-економічної системи України, зокрема ринку фінансових послуг, особливої актуальності набувають проблеми формування та удосконалення фінансових механізмів конкретних секторально-спрямованих підсистем. Пояснюється це тим, завдяки чітко побудованим фінансовими механізмам, в сукупності із правильними підходами публічного управління, суттєво зростає якість перспективних прогнозів та ефективність подальшого розвитку галузевих фінансових систем. Наявність таких механізмів дозволяє розробляти поліваріантні соціально-економічні моделі реалізації тієї чи іншої публічної політики, у нашому випадку – у сфері соціального страхування, зокрема у недержавній її компоненті. Однак, зважаючи на вкрай низький рівень розвитку недержавного соціального страхування, на постійно кризовий стан загально-обов'язкової компоненти системи, а також на низький рівень соціальних виплат громадянам, вкрай актуальними вважаються подальші наукові розвідки щодо реформування системи недержавного соціального страхування через призму поелементної діагностики її фінансового механізму, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності проведення як комплексних, так і точкових заходів (параметричних реформ, які націлені на зміну окремих параметрів системи соціального страхування, як от: тривалість страхового стажу та віку, розмір єдиного соціального внеску та пропорції його розподілу за видами страхування, визначення меж інвестиційного доходу тощо) у напрямку удосконалення системи та покращення рівня матеріального забезпечення громадян у разі настання соціальних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У часі численних трансформацій у соціально-економічній та політико-правовій сферах до проблематики створення дієвого фінансового механізму недержавного соціального страхування прикута увага науковців та практиків, політиків та громадського сектору. Зокрема, ці проблеми висвітлені у працях А. Вікнявської, Н. Литовченко [8; 11]. Такі науковці, як О. Данилюк, О.Жук, А. Огінська [9; 10; 12] здійснюють комплексні дослідження фінансового механізму соціального захисту у розрізі його окремих складників (соціального страхування, забезпечення, пенсій тощо). Розробленню моделей життєвого циклу пропозиції праці та охорони здоров'я для вивчення ролі соціального страхування, а саме пенсій за віком, страхування на випадок інвалідності та медичного страхування в обліку цих відмінностей у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) присвячені праці Т. Лауна та Дж. Веленіус [7]. Обґрунтування необхідності активного розвитку приватного соціального страхування є у дослідженнях Дж. С. Катругалоса [6] та ін. Однак, зважаючи на вкрай низький рівень розвитку системи недержавного соціального страхування в Україні, проблематика удосконалення її фінансового механізму і надалі залишається актуальною та потребує подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливої уваги на сучасному етапі розвитку нашої країни заслуговує аналіз саме системи недержавного соціального страхування. Зважаючи на хронічну дефіцитність бюджетів цільових фондів загально-обов'язкового державного соціального страхування, перспективи підвищення рівня страхових виплат одержувачам, хоча б до рівня країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) є вкрай малоімовірними. Дана ситуація зумовлює необхідність формування економічно-самодостатньої системи недержавного соціального страхування, що в

свою чергу, зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження її фінансового механізму як теоретико-емпіричної бази для розроблення висновків та рекомендацій щодо удосконалення та подальшого розвитку системи загалом.

Ідея про те, що традиційна держава добробуту досягла своїх меж і що її слід замінити новою "сумішню добробуту" приватних та державних служб, сьогодні є майже загальновизнаною аксіомою. Політика соціального забезпечення знаходиться під серйозним зовнішнім економічним та соціальним тиском глобалізації, що посилюється домінуючою неокласикою, все більше рухається до цілей скорочення та стримування витрат. Ринкові принципи, такі як конкурентоспроможність та максимізація економічної ефективності, стають все більш помітними в Європі, що суперечить тим принципам, які традиційно пов'язані із соціальною політикою, такими як солідарність та соціальна справедливість. Цей багаточисельний ідеологічний, політичний та економічний процес передбачає формування нового балансу між державною та приватною складовими соціального забезпечення на користь збільшення ролі останнього [6].

Функціонування фінансового механізму системи соціального захисту в загальному може ефективно функціонувати виключно за умов злагодженої взаємодії фінансових механізмів її структурних підрозділів [10, с. 64], одним із яких виступає система недержавного соціального страхування.

Існує доволі багато визначень поняття «фінансовий механізм соціального страхування». Дефініцію ж фінансового механізму недержавного соціального страхування можна озвучити як збалансований рух фінансових ресурсів, що включає процеси формування, використання та резервування цільових коштів інституцій недержавного соціального страхування та інших фінансових інституцій, що займаються даною сферою діяльності за допомогою застосування відповідних фінансових методів та важелів, нормативно-правового, інформаційного та організаційного забезпечення з метою задоволення майнових інтересів фізичних осіб у випадках настання наперед визначених соціальних ризиків¹.

Відтак, у перелік досліджуваних елементів фінансового механізму недержавного соціального страхування входять такі: доходи, видатки та резерви (процеси формування, використання та резервування цільових коштів), фінансові методи та важелі (планування та прогнозування, інвестування, кредитування, стимулювання, відповідальність, оподаткування, трансферти) та відповідне забезпечення (інформаційне, нормативно-правове та організаційне).

При дослідженні функціонування фінансового механізму соціального захисту О.І. Данилюк слушно вказує, що сам процес фінансового забезпечення можливо умовно поділити на два етапи: 1) формування фінансових ресурсів; 2) використання фінансових ресурсів. Кожен з етапів характеризується набором певних елементів [9].

Організації, які надають послуги з недержавного соціального страхування здійснюють фінансове планування доходів, видатків та резервів, подібно до бюджетного планування фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Згідно діючої нормативно-правової бази в Україні до таких організацій належать: страхові компанії (як звичайні – ризикові, так і компанії зі страхування життя), недержавні пенсійні фонди (НПФ) та банківські установи. Відмінність процесу формування фінансових ресурсів у галузі недержавного соціального страхування від загальнообов'язкової його складової насамперед полягає у тому, що воно носить виключно добровільний характер участі у ньому громадян, а також те, що розмір надходжень від

---

¹ Авторське тлумачення

страхових внесків на наступні фінансові періоди прогнозується з досить великою похибкою, оскільки тут має місце суттєвий вплив чинників зовнішнього середовища непрямої дії, а саме: коливання співвідношення споживання-заощадження у структурі використовуваних доходів суб'єктів національної економічної системи, рівень конкуренції у даній галузі (до прикладу між недержавними пенсійними фондами) або між т.з. галузями-замінниками (наприклад, конкурувати між собою можуть компанії зі страхування життя, недержавні пенсійні фонди, банківські та подібні до них фінансові установи), рівень фінансової грамотності та економічні очікування населення тощо.

У даному дослідженні, ключові методи та важелі фінансового механізму недержавного соціального страхування будуть розглянуті на прикладі страхових компаній та НПФ, оскільки діяльність банків у даній сфері є дуже подібною до тої, що здійснюється пенсійними фондами, а частка саме таких банківських послуг на ринку є досить малою у порівнянні з страховими компаніями та НПФ. Окрім цього, основний акцент робитиметься на недержавному пенсійному забезпеченні, оскільки за цим видом соціальних послуг добре проводити порівняльний аналіз між діяльністю НПФ та страхових компаній, хоча останні надають й ряд інших послуг зі страхування життя (від нещасних випадків, смерті, хвороби тощо).

Відтак, основна особливість формування доходу страхової організації полягає у спеціалізації страховика. Спочатку відбувається акумулювання коштів з яких згодом здійснюються страхові виплати. Є такі види доходів страхових компаній:

- 1) доходи від страхової діяльності;
- 2) інші доходи – здебільшого від інвестиційної діяльності.

Аналіз поняття доходів недержавних пенсійних фондів вказує на те, що їх структура є дуже подібною до тієї, що є в страхової компанії:

1) доходи від діяльності з недержавного пенсійного забезпечення (пенсійні внески учасників; суми накопичених коштів по перерахунку від інших НПФ);

2) інші доходи, а саме: а) дохід (втрати) від управління активами пенсійного фонду, який отримується з прибутку (збитку) від здійснення операцій з активами пенсійного фонду; б) пасивні доходи пенсійного фонду; в) доходи (втрати) НПФ унаслідок сплати на його користь штрафних санкцій, а також інших доходів (вtrat), дозволених законодавством.

Увесь без винятку прибуток або збиток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду повинен розподілятися між учасниками цього фонду пропорційно до сум накопичених коштів на їхніх персональних пенсійних рахунках.

В цьому полягає одна з базових відмінностей між недержавними пенсійними фондами та компаніями зі страхування життя, а саме – в специфіці захисту фінансових інтересів платників внесків. Так, учасник недержавного пенсійного фонду розділяє спільно з фондом як прибутки, так і збитки від інвестиційної діяльності, однак згідно базових принципів здійснення недержавного пенсійного забезпечення передбачений чіткий механізм захисту таких інтересів, згідно якого НПФ не може бути визнаний банкрутом [3, ст. 4]. Стосовно ж компаній зі страхування життя, то у більшості випадків це робиться значно простіше, оскільки ст. 9 Закону України “Про страхування” вказується, що величина інвестиційного доходу, яка прописується в договорі страхування життя не повинна бути більшою за чотири відсотки річних [4, ст. 9].

Розглядаючи поняття витрат в страхових компаніях, виокремимо такі два основні їх типи: витрати на проведення страхових операцій та витрати на проведення інших операцій (витрати на здійснення інвестиційної, фінансової та інших видів діяльності).

Загалом, витрати страхової компанії класифікують за такими видами: відшкодування за договорами страхування та формування страхових сум (складають найбільшу частку у загальній сумі витрат); витрати на ведення справ за договорами страхування; адміністративно-господарські витрати страховика.

Зважаючи на те, що процес здійснення недержавного пенсійного забезпечення є дуже подібним в плані взаємодії різних інституцій (адміністратор, компанія із управління активами (КУА), банк-зберігач, страхова компанія) до діяльності страхових компаній, то перелік витрат за різними напрямками діяльності НПФ також буде схожим, а саме: 1) виплата пенсій та одноразових виплат; 2) витрати на обслуговування процесу НПЗ; 3) витрати для утримання адміністраторів. Аналогічно дві останні позиції витрат складають т.з. "адміністративні витрати".

Основна відмінність у здійсненні пенсійного страхування між недержавним пенсійним фондом та страховою компанією полягає у тому, що виплата довічних пенсій може здійснюватися лише страховими організаціями і не може здійснюватися недержавними пенсійними фондами [3, ст. 62]. Подібне обмеження спрямоване на передачу ризику довгої тривалості життя окремих учасників від НПФ до страхової компанії, з якою ці особи укладають договори страхування довічних пенсій. Даний механізм спрямований, по-перше, для забезпечення надійності та гарантованості пенсійних виплат громадянам, а по-друге – з метою консолідації кращих фінансових інструментів інституцій, що надають послуги з недержавного пенсійного страхування в процесі створення пенсійного продукту.

Важливим з точки зору забезпечення платоспроможності організації, що займається недержавним соціальним страхуванням є здійснення резервування залучених фінансових ресурсів. Даний фінансовий метод слід розглядати на прикладі страхових компаній, оскільки до них ставляться жорсткіші вимоги щодо створення страхових резервів, і при цьому є більш присутнім фактор випадковості ніж в НПФ (до прикладу, у страхуванні довічної пенсії).

Згідно ст. 30 Закону України "Про страхування" однією з головних умов забезпечення платоспроможності страховиків є створення страхових резервів, для забезпечення фінансування майбутніх страхових виплат [4, ст. 30].

У страховій практиці застосовується таке поняття як резерв довгострокових зобов'язань (математичний резерв), загальна величина якого рівна сумі резервів довгострокових зобов'язань, що обчислюються по кожному договору страхування життя окремо на будь-яку дату. Ця норма чітко регламентує випадки, коли страховики прийняли на себе страхові зобов'язання в обсягах, що перевищують їх власні фінансові можливості. В таких випадках страхова компанія зобов'язана здійснити пере-страхування ризику виконання даних зобов'язань. Суттєвим, є те, що кошти резервів із страхування життя не можуть перебувати у власності страховика та є відокремленими від його майна [4, ст. 31].

Розгляд методу планування та прогнозування досліджуваного фінансового механізму слід розпочати з того, що практично кожна організація, яка займається недержавним соціальним страхуванням у своєму складі має підрозділи з актуарних розрахунків та прогнозування. Фінансове планування уже частково було розглянуте вище, в розрізі резервування, оскільки, формування резервів інституціями, що займаються недержавним соціальним страхуванням, як і забезпечення їхньої платоспроможності загалом вимагає розроблення чітких тактичних та стратегічних планів, ґрунтовних довгострокових прогнозів, особливо у накопичувальному пенсійному страхуванні.

За допомогою проведення актуарних розрахунків здійснюється формування тарифної політики та розробляється система показників оцінки фінансового стану страховика. Відділи прогнозування страхових організацій, НПФ та банків у своїй діяльності взаємодіють із відділами маркетингу (розширення мережі тощо) у плані дослідження ринку, прогнозування поведінки споживачів послуг, діяльності конкурентів тощо.

Організації з недержавного соціального страхування при здійсненні планування та прогнозування тісно співпрацюють в плані обміну інформацією з різноманітними зовнішніми науково-дослідними інститутами та центрами, в тому числі – зі згаданим вище Відділом соціального прогнозу при Міністерстві соціальної політики України тощо. Це спричинено тим, що здійснення недержавного соціального страхування також тісно пов'язується із впливом демографічних, політичних та соціально-економічних чинників тощо.

Аналіз методу інвестування слід здійснювати у сфері недержавного накопичувального пенсійного страхування, оскільки тут воно найбільш чітко виражене. В ризикових видах добровільного соціального страхування здійснюється лише інвестування страхових резервів з метою збільшення резервного фонду [4, ст. 30–31]. Аналіз ст. 48–49 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” свідчить, що пенсійні внески спочатку акумулюються в зберігачі, як правило, в банку, а потім їх інвестують у визначені КМУ об'єкти для захисту від інфляції та отримання інвестиційного прибутку. Згідно ст. 47 цього ж документу страхові цільові кошти розміщуються у таких активах: “активи в грошових коштах; активи в цінних паперах; інші активи згідно із законодавством” [3, ст. 47–49].

Окрім цього, статтею 49 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” встановлюються загальні обмеження інвестиційної діяльності з активами НПФ. Наприклад, особа, яка управляє активами пенсійного фонду, під час провадження нею такої діяльності не має права надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів [3, ст. 49].

Інвестиції в українську економіку можуть сягати від 80% до 100% від загальної суми інвестованих коштів: Активи в цінних паперах – до 50%; Активи у грошових коштах – до 50%. Диверсифікація через інвестування в іноземні цінні папери обмежується виключно активами в цінних паперах – від 0% до 20% [3, ст. 49].

Отже, інвестиційна політика недержавного накопичувального соціального страхування базується на принципах диверсифікованості, регламентованості та строгого нагляду зі сторони державних інституцій.

Коли взяти до розгляду наступний метод фінансового механізму недержавного соціального страхування, а саме кредитування, то законодавством чітко не регламентується можливість чи заборона брати кредити для таких цілей установами, що його здійснюють. Лише у ст. 43 Закону України “Про страхування” вказується, що коли такі організації не мають достатньо фінансових ресурсів для покриття своїх зобов'язань, їх визнають банкрутами або ж оголошують процедуру санації, що може передбачати надання кредитів на пільгових умовах [4, ст. 43].

У галузі недержавного соціального страхування останнім часом є доволі розповсюдженою практика застосування методу кредитування дещо в оберненому вигляді. Так, згідно ст. 31 Закону України “Про страхування” компанії зі страхування життя можуть надавати “кредити страхувальникам-фізичним особам, що уклали договори страхування життя, в межах викупної суми на момент видачі кредиту та під заставу викупної суми”. Такі кредити видаються не раніше, ніж через один рік з

моменту вступлення в дію договору страхування, та не більше терміну, що залишився до його завершення [4, ст.31]. Тобто, практика зі страхування життя дозволяє таким страховим компаніям, у випадку, якщо їх клієнт тимчасово немає коштів, “замість нього” сплачувати внески за договором страхування за рахунок власних резервів.

Окрім цього, згідно тієї ж норми даного Закону, кошти резервів із страхування життя можуть бути спрямовані для довгострокового кредитування будівництва житла (колективно або індивідуально). Суть програми полягає у тому, що потенційний клієнт повинен застрахуватись на суму, що є рівною або перевищує вартість обраного житла. Така житлова площа переходить у власність застрахованої особи у випадку, коли реально накопичених коштів одноосібно або в групі (необхідно “привести” в компанію ще певну кількість людей за даною програмою) вистачить для його придбання.

Згідно чинного законодавства страховикам забороняється здійснення інших видів кредитної діяльності.

Вважається за доцільне аналізувати в сукупності метод фінансового механізму “сплата страхових внесків й оподаткування” та метод “стимулювання», оскільки таке поняття як податкова пільга, яке аналізуватиметься нижче, з однієї сторони відноситься до оподаткування, а з іншої – до стимулювання.

Аналізуючи метод оподаткування, припускається, що у недержавному соціальному страхуванні до т.з. “квазі-податків” можна умовно віднести страхові внески. Ст. 10 Закону України “Про страхування” вказує, що “страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов’язаний внести страховику згідно з договором страхування. Страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування” [4, ст. 10].

Страхові тарифи при добровільній формі ризикового страхування обчислюються страховиком згідно результатів аналізу статистики страхових випадків, а за договорами страхування життя та недержавного пенсійного страхування – також з врахуванням розміру інвестиційного доходу [4, ст. 10; 3, ст. 50]. На відміну від обов’язкового соціального страхування, у добровільній складовій розмір страхових тарифів є досить диференційованим.

Метод оподаткування також доцільно розглянути в сукупності із методом стимулювання. Так, у сфері недержавного соціального страхування вони проявляються у декількох випадках, а саме: можливість отримання додаткових виплат паралельно до тих, що гарантуються загально-обов’язковим державним соціальним страхуванням; податкові пільги як для працедавців-страхувальників, так і для самих застрахованих осіб за умови участі у добровільному накопичувальному пенсійному страхуванні.

Даний пункт відноситься як до методу стимулювання, так і до раніше аналізованого методу сплати страхових внесків й оподаткування. Так, до податкових пільг роботодавців відносять такі:

- внески за договорами страхування життя та на пенсійне забезпечення не відносяться до фонду оплати праці (ФОП) та не обкладаються внесками до соціальних фондів;

- внески на недержавне пенсійне забезпечення відносяться до валових витрат та не оподатковуються, якщо вони сплачуються роботодавцем-резидентом за свій рахунок затакими договорами, якщо така сума не перевищує 15 відсотків нарахованої цим роботодавцем суми заробітної плати платнику податку протягом кожного звітного податкового місяця, за який сплачується пенсійний внесок, внесків до фондів банків-

ського управління, але не більш як 2,5 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом про Державний бюджет України на відповідний рік, у розрахунку за місяць за сукупністю таких внесків [1, пп. 164.2.16];

- окрім цього, на весь термін дії договорів із добровільного пенсійного забезпечення надається податковий кредит, що рівний сумі сплачених пенсійних внесків (сума коштів, що належать платнику податку, які відповідно до закону перераховуються з Накопичувального фонду до недержавного пенсійного фонду, фонду банківського управління чи страхової організації, з недержавного пенсійного фонду, фонду банківського управління до іншого недержавного пенсійного фонду, фонду банківського управління, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку) [1 пп. 165.1.8].

Якщо працівником надається право для роботодавця спрямовувати частину свого заробітку до схем недержавного пенсійного забезпечення, то на такі внески не здійснюється нарахування єдиного соціального внесу та утримання податку із доходів фізичних осіб, оскільки це призвело б до подвійного оподаткування у майбутньому.

Оподаткування таких пенсійних коштів здійснюється лише після завершення періоду сплати внесків з початком здійснення виплати пенсій, що підлягає обкладанню податком з доходів фізичних осіб (табл. 1).

Таблиця 1

Оподаткування пенсійних виплат у недержавному пенсійному страхуванні

Ставка податку	Частка накопичених пенсійних внесків, що підлягає оподаткуванню
15 %	60 % суми виплати пенсії на визначений строк в день здійснення такої виплати
15 %	100 % суми одноразової пенсійної виплати в день здійснення такої виплати
5 %	пенсійні кошти, що успадковуються спадкоємцями, які не є членами сім'ї спадкодавця першого ступеня спорідненості
0 %	суми виплат учаснику, якщо він отримав I групу інвалідності
0 %	суми виплат учаснику, якщо йому більше 70 років
0 %	пенсійні кошти, що успадковуються членами сім'ї спадкодавця першого ступеня спорідненості: подружжя, діти, батьки

Джерело: Складено авторами на основі [1, пп. 164.2.15, пп. 165.1.28, 167.1, пп. 170.8.1, пп.170.8.2, пп. 170.8.3, пп. «б», п. 176.2 ; 7]

Отже, з проведеного аналізу таких методів фінансового механізму як стимулювання та оподаткування робимо висновок, що участь у недержавному пенсійному забезпеченні у багатьох випадках може бути вигідною як для роботодавця, так і для працівника.

Наступним методом досліджуваного фінансового механізму є відпові-дальність за здійснення фінансової діяльності суб'єктів системи недержавного соціального страхування, яка регулюється зі сторони держави. Згідно ст. 67 Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" Державний нагляд та контроль за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів, осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, зберігачів, страхових організацій та банківських установ здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у межах повноважень і в порядку, визначених актами законодавства. У сфері ж захисту економічної конкуренції – Антимонопольний комітет України [3, с. 67].

Зокрема, згідно ст. 31 Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" адміністратор пенсійного фонду та згідно ст. 43 цього ж документу особа, що здійснює

управління активами несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями перед пенсійними фондами всім майном, що належить їм на праві власності. Спочатку відшкодування збитків з їхньої вини здійснюється за рахунок їхніх резервних фондів, а у разі недостатності – за рахунок іншого майна, що належить їм за правом власності. Зберігач пенсійного фонду несе майнову відповідальність за збитки, завдані ним пенсійному фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання умов договору про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, та відшкодовує їх відповідно до умов цього договору і в порядку, встановленому законодавством [3, ст. 31, 43, 46].

Що ж до відповідальності страхувальника, вкладника депозитного пенсійного рахунку чи учасника НПФ, то, як правило, вона прописується у договорі, а саме: порушення строків сплати внесків; подання неправдивих даних або їх приховування тощо. Наслідком ж таких протиправних дій є призупинення дії договору або його анулювання, накладення штрафів та інші види адміністративної або навіть кримінальної відповідальності.

Відповідальність страховика регламентує п. 1 ст. 922 розділу III Книги п'ятої Цивільного кодексу України та п. 3 ст. 20 Закону України "Про страхування". Відповідно, за несвоєчасне здійснення страхових виплат страхувальникам страховик несе майнову відповідальність, що полягає у сплаті їм неустойок, згідно умов договорів страхування або законодавства [2, п. 1 ст. 922; 3, ст. 20].

Як правило, види відповідальності наперед прописуються у договорі страхування, включаючи і неустойки. Досвід показує, що така практика дещо звужує права застрахованих осіб, оскільки при укладенні договору страхування вони не мають важелів впливу, щоб його певним чином відкоригувати на свою користь. Страхова компанія, при цьому, старасться прописати у типовому договорі такі вимоги, які якнайбільше мінімізували б потенційні втрати для страховика.

Банківські установи несуть відповідальність за депозитними пенсійними вкладками усім своїм майном згідно чинного законодавства ст. 58 Закону України "Про банки та банківську діяльність" [5, ст. 58].

Однак, реалізація цих положень щодо відповідальності на практиці може піддаватись ряду ризиків, основним із яких є корупція та недобросовісність керівництва цих організацій.

Ведучи мову про трансферти як метод фінансового механізму, слід зазначити, що вони здійснюються:

1) між страхувальниками та страховиками (учасниками та НПФ, вкладниками та банками). Так, базуючись на ст. 1 Закону України "Про страхування" та аналізуючи Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" відзначимо, що підприємства-страхувальники (платники внесків) разом із працівниками (застрахованими особами, учасниками, вкладниками) вступають у цивільно-правові відносини з страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами чи банківськими установами з приводу захисту майнових інтересів фізичних осіб (працівників) у разі настання визначених страхових випадків (закінчення договору накопичення коштів), за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (внесків, вкладів) та доходів від розміщення коштів цих фондів

2) між державою та організаціями з недержавного соціального страхування. Оскільки, по-перше, страхові компанії та банківські установи сплачують податки до державного бюджету згідно чинного законодавства, НПФ такого податку не сплачують, оскільки вони є неприбутковими організаціями. Окрім цього, після запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи недержавні пенсійні фонди

потенційно отримують кошти по перерахунку від страхувальників для формування додаткової накопичувальної пенсії.

3) між організаціями, що здійснюють недержавне соціальне страхування та підприємствами, установами й організаціями різних форм власності з приводу інвестування акумульованих фінансових ресурсів;

4) між недержавними пенсійними фондами та компаніями зі страхування життя. Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, зокрема ст. 62, передбачено, порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії за рахунок пенсійних коштів учасника НПФ, згідно з яким, накопичені у ньому кошти перераховуються страховій організації [3, ст. 62].

5) між страховими та перестраховими організаціями. Так, ст. 30 Закону України “Про страхування” вказується, що коли страхова сума за окремими договорами страхування більша за 10 % від статутного фонду та резервів, страховик повинен здійснити перестраховування за такими договорами [4, ст. 30].

Наступним кроком дослідження фінансового механізму недержавного соціального страхування є аналіз його інформаційного, нормативно-правового та організаційного забезпечення.

Суть інформаційного забезпечення у сфері недержавного соціального страхування, подібно і до державної складової, можна умовно розділити на два складники:

1) інформація, яку надають організації з недержавного соціального страхування:

- інформація, що надається регулятивним органам з метою регулювання даного сегменту ринку. Що стосується “ризикових” страхових компаній, то це передбачено ст. 33 Закону України “Про страхування”, у випадку ж недержавних пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ, які надають послуги з недержавного пенсійного забезпечення – це регламентовано ст. 52 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” [4, ст. 33; 3, ст. 52].

- інформація, що надається для широкого загалу з метою доведення до громадськості необхідних відомостей про діяльність у сфері недержавного соціального страхування (публікація відповідних звітів на офіційних веб-сторінках та у друкованому вигляді) (ст. 34 Закону України “Про страхування”, та ст. 53 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” відповідно) [4, ст. 34; 3, ст. 53].

2) зовнішня інформація, яку отримують страхові компанії, недержавні пенсійні фонди та банківські установи:

- від органів державної влади у вигляді постанов, наказів, розпоряджень, інструкцій тощо (ст. 36 Закону України “Про страхування”, та п. 6 ст. 67 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”) [4, ст. 36; 3, ст. 67, п.6];

- від установ та організацій, що займаються соціально-економічним прогнозуванням, наданням різного роду послуг (консалтингові компанії, посередники). Ст. 6. Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” регламентує співпрацю вищезазначених організацій з аудиторськими компаніями [3, ст. 6];

- від інших організацій у сфері добровільного соціального страхування (партнери та конкуренти у даному сегменті ринку, на міжнародних ринках тощо).

Стосовно нормативно-правового забезпечення, то його об'єктом виступають суспільні відносини, які виникають у сфері недержавного соціального страхування: сплата страхових соціальних внесків, здійснення пенсійних та депозитних вкладів, розрахунок, призначення і виплата накопичених пенсій, одноразових виплат та виплат за ризиковими

видами страхування, процеси формування та використання фінансових ресурсів, управління системою добровільного соціального страхування та її окремими складниками за його видами, перелік прав, обов'язків та відповідальність учасників і т.п.

Як і в державній складовій, для сфери недержавного соціального страхування основними нормативно-правовими актами є: закони України, постанови Верховної Ради України та КМУ накази Мінпраці, укази Президента України, розпорядження Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України та НБУ, рішення керуючих органів страхових компаній, недержавних пенсійних фондів та банківських установ.

Організаційне ж забезпечення даного фінансового механізму полягає у формуванні системи відповідних інституцій, що надають послуги з недержавного соціального страхування, а також регулювання їх діяльності шляхом взаємовідносин із контролюючими органами з метою надання додаткового захисту громадян від соціальних ризиків. Така діяльність прописана у розділі IV Закону України "Про страхування" та розділі XI Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" [4; 3].

Через призму застосування комплексного підходу при формуванні даного фінансового механізму слід не забувати про безпековий принцип, оскільки нехтування впливом соціальних ризиків на загальнонаціональному масштабі може спровокувати виникнення соціального напруження або навіть соціально-економічних конфліктів у суспільстві, а це вже можна трактувати як загрозу національній безпеці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки щодо складників фінансового механізму недержавного соціального страхування в Україні:

1. Основними джерелами доходів організацій недержавного соціального страхування є сплачені соціальні внески, а також інвестиційний дохід. Основними ж видатками є виплати застрахованим особам (учасникам), організаційні витрати, податки та соціальні платежі. Здійснення ж резервування коштів є законодавчо регламентованим.

2. Щодо методів та важелів, то планування, прогнозування та інвестування здійснюється за допомогою проведення актуарних розрахунків інституціями із недержавного соціального страхування. Страхові ж компанії можуть інколи пропонувати спеціалізоване кредитування (наприклад: у випадку нестачі коштів у застрахованої особи).

3. Цікавим є поєднання методів стимулювання та оподаткування досліджуваного фінансового механізму, оскільки їх використання передбачає надання пільг як застрахованим особам, так і працедавцям, що залучають своїх працівників до схем з недержавного соціального страхування.

4. Щодо відповідальності, то у даній сфері ці положення дуже ретельно регламентуються діючими нормативно-правовими актами. Однак, їх реалізація на практиці може піддаватись ряду ризиків, основним із яких є корупція та недобросовісність керівництва відповідних організацій.

5. Щодо трансфертів, то вони дуже поширені у системі недержавного соціального страхування. Так, одним із показових прикладів їх здійснення є реалізація договорів із недержавного пенсійного забезпечення, коли кошти сплачуються до НПФ, накопичуються та зберігаються у банку, а виплата довічних пенсій проводиться компаніями зі страхування життя.

6. Аналіз вказує, що фінансовий механізм недержавного соціального страхування містить у собі доволі ґрунтовні компоненти відповідного забезпечення: інформаційного, нормативного та організаційного.

7. Формування доходів та витрат організацій з недержавного соціального страхування здійснюється виключно на принципах страхування та/або капіталізації, що робить дану систему більш стабільною та самоокупною у порівнянні із загально-обов'язковою.

Щодо більш загальних висновків, по-перше – поряд із забезпеченням можливості надання вищого рівня соціального захисту громадянам дана система надає менше гарантій через відсутність додаткових джерел фінансування; по-друге – завдяки своїй мобільності система забезпечує значно ширший перелік послуг її учасникам, в тому числі надання пільг та знижок; по-третє – фінансовий механізм недержавного соціального страхування не дає змоги у повній мірі досягти соціальної справедливості, оскільки цим він суттєво залежний від негативного впливу факторів соціально-економічного середовища; по-четверте – відповідний фінансовий механізм має значно більший потенціал адаптації до умов змінного ринкового середовища, оскільки основні його інституції, як правило, діють за ринковими принципами.

Відтак, ефективність подальшого реформування системи недержавного соціального страхування, а відповідно і підвищення рівня соціальної захищеності громадян в Україні можливе лише за правильного впливу як на окремо взяті компоненти досліджуваного фінансового механізму, так і шляхом його комплексного удосконалення у відповідності до змінних умов внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури в країні, що вимагає проведення подальших ґрунтовних досліджень даної проблематики.

Окрім цього, участь України в процесах глобалізації та європейської інтеграції актуалізує проведення відповідних досліджень та адаптацію на практиці досвіду країн-партнерів у сфері розвитку та реформування систем недержавного соціального страхування, зокрема щодо формування відповідних фінансових механізмів.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України : Закон України від 01.01.2021 № 2755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 01.01.2021 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.01.2021).
3. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-VI (остання редакція від 27.07.2010). *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 47–48, С. 372. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
4. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР (поточна редакція від 15.01.2011). *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 18. – С. 78. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.01.2021).
5. Про банки та банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (поточна редакція від 08.03.2011). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6, С. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2121-14#Text> (дата звернення: 17.01.2021).
6. Katrougalos George S. The Privatisation of Social Insurance and its Effect on Social Integration. *European Journal of Social Security*. 2007, March 1. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/138826270700900105> (дата звернення: 20.01.2021).

7. Laun T., Wallenius J. Social insurance and retirement: A cross-country perspective. *Review of Economic Dynamics*. 2016. № 22, С. 72–92. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1094202516300163> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Вікнявська А.О. Схема фінансового механізму соціального страхування. *Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського «Глобальні та національні проблеми економіки»*. 2016. Вип. 1, С. 668–672. URL: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/140.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).
9. Данилюк. О.І. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7056> (дата звернення: 22.01.2021).
10. Жук О.Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України. *Світ фінансів*. 2017. № 2 (51), С. 62-71.
11. Литовченко Н., Оселедько О. Оподаткування доходів, отриманих за договором недержавного пенсійного забезпечення. *Офіційно про податки*. 2014. № 33. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7421> (дата звернення: 16.01.2021).
12. Огінська А.Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава*. 2018, № 4. С. 131–136.

References

1. Tax Code of Ukraine (2011). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. № 13-14, № 15-16, № 17, p.112], URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
2. Civil Code of Ukraine (2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. № 40-44, st. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine on the Non-State Pension Provision № 1057-VI (2003, July 9). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 47–48, 372. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> [in Ukrainian].
4. Law of Ukraine on the Insurance № 85/96-VR (1996, March 7). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 18, 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on the Banks and Banking Activity № 2121-III (2000, December 7). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 5–6, 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2121-14#Text> [in Ukrainian].
6. Katrougalos George S. (2007) The Privatisation of Social Insurance and its Effect on Social Integration. *European Journal of Social Security*, March 1. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/138826270700900105> [in English].
7. Laun T., Wallenius J. (2016) Social insurance and retirement: A cross-country perspective. *Review of Economic Dynamics*, 22, 72–92. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1094202516300163> [in English].
8. Viknyavs'ka A.O. (2016) Shkema finansovoho mekhanizmu sotsial'noho strakhuvannya [Scheme of the financial mechanism of social insurance]. *Bulletin of the Nikolajiv National University "Global and national economic problems"*, 1, 668–672. URL: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/140.pdf> [in Ukrainian].
9. Danylyuk. O.I. (2019) Sotsial'nyy zakhyst naseleennya ta finansovyy mekhanizm yoho realizatsiyi [Social protection of the population and financial mechanism of its implementation]. *Efektivna ekonomika*, 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7056> [in Ukrainian]
10. Zhuk O.B. Finansovyy mekhanizm systemy sotsial'noho zakhystu naseleennya Ukrayiny (2017). *Svit finansiv*, 2 (51), 62-71 [in Ukrainian].
11. Lytovchenko N., Oseled'ko O. (2014) Opodatkovannya dokhodiv, otrymanykh za dohovorom nederzhavnoho pensynoho zabezpechennya [Taxation of income received

- under the contract of private pension provision]. *Officially on taxes*, 33. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7421> [in Ukrainian].
12. Ohins'ka A.YU (2018). Sotsial'nyy zakhyst naselennya ta finansovyy mekhanizm yoho realizatsiyi: teoretyko-kontseptual'nyy zriz [Social protection of the population and the financial mechanism of its implementation: theoretical and conceptual section]. *Ekonomika ta derzhava*, 4, 131–136 [in Ukrainian].

PROBLEMS OF MANAGEMENT OF THE PROCESS OF FORMATION OF THE FINANCIAL MECHANISM OF NON-STATE SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE

Natalia Zelenko¹, Vasyl Zelenko²

¹*National University Lviv Polytechnic
6 Konovaltsia str., Lviv 79013
nzelenko@gmail.com*

²*Ivan Franko National University of Lviv
3, Kopernyk St., Lviv 79008
vasylzelenko@gmail.com*

Abstract. In this article, the authors substantiate the need for further reform of the national system of private social insurance in Ukraine through a thorough analysis of its financial mechanism. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the financial mechanism of private social insurance in Ukraine, providing conclusions and recommendations for its further improvement. The authors use the following research methods: analysis (in the study of individual components of the financial mechanism), synthesis (in generalizing the results of the study of the formation of the financial mechanism), scientific abstraction (taking into account only certain external and internal factors of the system). The paper uses economic and institutional analysis, as the studied sources are primarily analytical documents, scientific publications and regulations.

The authors provide a definition of the financial mechanism of private social insurance. The list of studied objects includes: revenues, expenditures, reserves, financial methods and levers (planning and forecasting, investing, lending, incentives, liability, taxation, transfers) and related support (information, regulatory and organizational) of the financial mechanism of the non-governmental social insurance. A comparative analysis of the relevant elements of the financial mechanism (and activities in general) of organizations that provide services for private social insurance: life insurance companies and private pension funds. The results indicate that increasing the level of social protection of citizens in Ukraine is possible only with a comprehensive improvement of the studied financial mechanism. The conclusion is made about the need for further research on the selected problem, especially - the experience of partner countries.

Key words: financial mechanism, methods, levers, non-state social insurance, insurance and pension contributions, wage fund, participant, insurance company, non-state pension fund.

*Стаття надійшла до редколегії 24.04.2020
Прийнята до друку 03.07.2020*